

**Gazdálkodástani
Doktori Iskola**

TÉZISGYŰJTEMÉNY

Kiss Gabriella Katalin

Társadalmi részvételi folyamatok értékelése környezeti ügyekben
A népszavazás és a közmeghallgatás értékelése hulladékos ügyekben a
részrtvevők szemszögéből

című Ph.D. értekezéséhez

Témavezető:

Dr. Pataki György

egyetemi docens

Budapest, 2013

Környezetgazdaságtani és Technológiai Tanszék

TÉZISGYŰJTEMÉNY

Kiss Gabriella Katalin

Társadalmi részvételi folyamatok értékelése környezeti ügyekben
A népszavazás és a közmeghallgatás értékelése hulladékos ügyekben a
résztevők szemszögéből

című Ph.D. értekezéséhez

Témavezető:

Dr. Pataki György

egyetemi docens

© Kiss Gabriella Katalin

Tartalomjegyzék

A témaválasztás indoklása és a kutatás kérdései.....	2
Az empirikus kutatás felépítése	6
A kvalitatív kutatás elemzésének módszere	7
Az értekezés eredményei	10
Főbb hivatkozások.....	18
A témakörrel kapcsolatos saját publikációk jegyzéke.....	20

A témaválasztás indoklása és a kutatás kérdései

A környezeti ügyekben megjelenő társadalmi részvétel témakörén belül szűkebb kutatási területként a hulladékgazdálkodási részvételi folyamatokat választottam. Egyrészt korábbi kutatásaimban a közösségi részvétellel a Pest megyei regionális hulladéklerakó esetét földolgozva foglalkoztam. Ennek az esettanulmánynak az elemzése során több megválaszolatlan kérdés merült fel, mint például az, hogy az adott ügyben alkalmazott részvételi eszköz, a népszavazás valóban megfelelő és hatékony eszköze-e a társadalmi részvételnek a hulladékgazdálkodási döntéshozatalban.

Másrészt arra többen is rávilágítanak (Szántó, 2008, Szirmai, 1996, Lányi–Persányi, 1993), hogy Magyarországon a környezeti konfliktusok egyik legnagyobb vagy a legnagyobb részét a hulladékgazdálkodással összefüggő telepítési konfliktusok teszik ki. A konfliktusok megelőzésének és kezelésének egyik legfontosabb eszköze pedig a társadalmi részvétel lehet. Harmadrészt a statisztikai adatokban az tükröződik, hogy a hulladékkezelésben az elmúlt tíz év jelentős infrastrukturális változásokat hozott. A hulladéklerakók rendszere átalakult, így az 1999-ben regisztrált 2667 lerakó helyett (Phare–KvVM, 2008) jelenleg 72, kizárólag a jogszabályi előírásoknak megfelelő létesítmény működik (Köztisztasági Egyesülés, 2010). Az Európai Unió csatlakozásunk hatására a hulladékokra vonatkozó jogszabályok a 2000-es években kerültek kialakításra. Emellett a csatlakozási tárgyalások során vállalt feltételek teljesítése érdekében a beáramló előcsatlakozási (ISPA) és Kohéziós Alapok is jelentős forrásokat biztosítottak a hulladékgazdálkodási infrastruktúra fejlesztésére. A hulladékgazdálkodásban nemcsak a hulladéklerakók modernizálása és a bezárt lerakók rekultivációja, hanem a hulladékgazdálkodási prioritások között előkelőbb helyet elfoglaló újrahasznosítás alkalmazása is előtérbe került. A szelektív hulladékgyűjtés bevezetése, a lerakásra kerülő biológiailag lebomló szerves hulladékok arányának csökkentése is hatalmas lépéseket jelentett. Mindezeknek a változásoknak társadalmi hatásai is vannak. Ilyen többek között a hulladékos létesítmények telepítése során alkalmazott társadalmi részvételi eszközök alkalmazása, melyre – feltevésem szerint – az Unió források felhasználásakor támasztott követelmények is hatással voltak. Erre vonatkozó utalások a szakirodalomban is fellelhetők (Szirmai et al., 2005, Vári et al., 2008).

Miért választottam a közmeghallgatást és a népszavazást az elemzés tárgyának?

Ahogy dolgozatomban részletesen bemutatom, a szakirodalomban mindkét eszköz alkalmazása ellentmondásokkal teli. Magyarországon azonban jelenleg ennek a két eszköznek

az alkalmazása a legelterjedtebb. A közmeghallgatás esetében a mélyrehatóbb elemzés hiányára más szerzők is felhívják a figyelmet (Webler–Renn, 1995 és Stern–Fineberg, 1996). A népszavazás pedig azért került előtérbe, mert mint azt Szántó (2008, 90.o.) is kiemeli „a hulladékgazdálkodással összefüggő ügyekben kiugróan magas a népszavazással történő döntések aránya”.

Mi az elemzés célja?

Az elemzés célja a kiválasztott két eszköz értékelése a Magyarországi hulladékgazdálkodási döntéshozatal gyakorlatában. A cél annak feltárása, hogy

- a közmeghallgatás és a népszavazás mennyire hatékony eszköze a társadalmi részvételnek a résztvevők megítélése szerint,
- hatással vannak-e ezek eredményei a döntésekre,
- a résztvevők mennyire elégedettek a döntések eredményével, és magának a folyamatnak a minőségével.

A nemzetközi szakirodalomban megjelenő tapasztalatok a folyamatok eredményességére vonatkoznak. A közmeghallgatások esetében a lakossági ellenkezés megfogalmazása a döntéshozókat az elutasító döntés irányába terelheti (Rosener, 1981, Chess–Purcell, 1999). A magyarországi tapasztalatok is azt mutatják, hogy a lakossági tiltakozás a telepítési döntések 40%-ában meghiúsította a megvalósítást (Szántó, 2008). A szakirodalomban fellelhető leírások viszonylag kevés eredményt adnak, ezért a kérdés mélyrehatóbb vizsgálata indokoltnak látszik.

A nemzetközi szakirodalomban, a részvételi folyamatok értékelésében megjelennek azok a nézőpontok, amelyek a folyamat eredményességét a résztvevők véleménye alapján értékelik (Tuler–Webler, 1999, Webler et al., 2001). Ezek a kutatások azon a meglátáson alapulnak, hogy egy részvételi folyamat akkor lehet sikeres, ha az abban résztvevők annak értékelik. Mások pedig arra hívják fel a figyelmet (Rowe et al., 2004), hogy egy részvételi eszköz hatékonyságát vizsgálva a finanszírozó véleménye sem hagyható figyelmen kívül.

Magyarországon még nem volt olyan kutatás, amelyben azt vizsgálták volna, hogy az érintettek, főként a helyi lakosok, mennyire voltak elégedettek a társadalmi részvételi folyamattal, és azt utólag hogyan értékelték. A nemzetközi irodalomban a közmeghallgatások mélyrehatóbb elemzésére vonatkozó kutatások sem széleskörűek, valamint ezeknek az eszközöknek a résztvevők által történő értékelésével sem foglalkoztak még a korábbiakban.

A korábbiakban bemutatott előzmények alapján a hulladékgazdálkodási létesítmények kapcsán megtartott közmeghallgatások elemzése során a következő kérdésekre kerestem a

választ:

- Mekkora volt a részvételi arány?
- Milyen volt a résztvevők összetétele?
- Milyen érdekcsoportok jelenléte figyelhető meg?
- Milyen volt a lakosság informáltsága?
- Hogyan változott a lakosság tudása a vizsgált időszak alatt?
- A kommunikációban hogyan jelentek meg a hatalmi viszonyok?
- A lakosság véleménye hogyan befolyásolta a végső döntést?

A kutatás során vizsgált másik részvételi eszköz a népszavazás volt. 1999 és 2012 között összesen 38 esetben tartottak helyi népszavazást valamilyen hulladékgazdálkodási tevékenység kapcsán (Szántó, 2008 és valasztas.hu adatai alapján). Ezeknek az eseteknek az elemszáma túl kicsi ahhoz, hogy statisztikailag elemezhető legyen, a tapasztalatok azonban felvetnek bizonyos kérdéseket, amelyeknek megválaszolására vállalkoztam. Ezek a következők:

- A népszavazások során saját megítélésük szerint valódi döntési hatalommal rendelkeztek-e a választók?
- A választók elégedettek voltak-e a folyamattal?
- A választók méltányosnak találták-e a részvételt?
- Növekedett-e a közösség tagjainak tudása a hulladékgazdálkodással és a hulladék problémájával kapcsolatban?
- Mi az oka annak, hogy a vizsgált ügyekben megrendezett népszavazások jelentős hányada érvénytelen?
- A közösség tagjai utólag elégedettek-e a döntések eredményével?
- Hogyan befolyásolta a népszavazás eredménye a döntést?

A kutatás módszertanálul kvalitatív kutatási módszereket választottam, mert, mint azt a témaválasztás indoklásában említettem, a közmeghallgatások mélyebb elemzése a szakirodalomban alig vizsgált terület. Az ismert kutatási eredmények egyrészt arra vonatkoznak, hogy a döntéseket hogyan befolyásolta a lakosság ellenző véleménye (Rosener, 1981), másrészt a közmeghallgatás során alkalmazott kommunikáció és a habermasi ideális beszédhelyzet összehasonlításából mi mondható el a közmeghallgatásokról (Kemp, 1985). Mivel a közmeghallgatások mélyreható elemzése eddig alig kutatott terület, ezért feltáró kutatás szükséges, aminek megfelelő eszköze kvalitatív módszer lehet. Emellett a rendelkezésre álló információforrások nehezen kvantifikálható információkat szolgáltatnak. A

kutatás során jelentkező bizonytalanságok pedig a kutatási folyamat rugalmas alkalmazását teszik szükségessé, ami szintén a kvalitatív kutatások tulajdonsága (Héra–Ligeti, 2006).

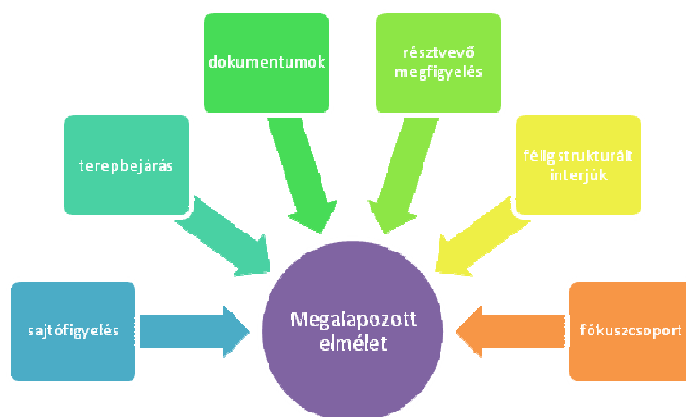
A kutatási kérdésekre egy eset kvalitatív módszerekkel történő elemzésével kívánok választ adni. A vizsgált eset száma azért egy, mert a kutatás időszakában erre az egyetlen népszavazás elemzésére nyílt lehetőség hulladékgazdálkodási területen. Mivel a témában korábbi kutatások nem zajlottak, és a szakirodalomban nem találhatóak empirikus tapasztalatok a lakossági attitűdökre vonatkozóan a népszavazások kapcsán, ezért a kutatás feltáró jellegű. A kutatás során végigkísértem egy hulladékgazdálkodási döntéshozatalban szervezett népszavazási folyamatot, és esettanulmány formájában feltártam a lakossági véleményeket, többféle adatgyűjtési módszert alkalmazva.

A kutatási tervben még külön vizsgálatban szerepelt a közmeghallgatások megfigyelése és elemzése, valamint a népszavazás vizsgálata. A kutatás megvalósítása során azonban ésszerűen adódott, hogy a hulladékos népszavazás kapcsán rendezett közmeghallgatások is a vizsgálat tárgyát képezzék. Így egy esettanulmányon belül vált lehetővé mind a közmeghallgatás, mind pedig a népszavazás, mint részvételi eszközök, vizsgálata.

A döntéshozatali folyamat során több közmeghallgatást is szerveztek, amelyek a hulladékgyűjtő pontok létesítésével foglalkoztak, valamint lakossági kezdeményezésre népszavazást is tartottak a témában. Így egyetlen esetben vizsgálhatóvá vált mindkét eszköz (közmeghallgatás és népszavazás), valamint a vonatkozó dokumentumok elemzése és az események résztvevő megfigyelése is. Így a tervezettől eltérően nem több eset vizsgálatával kerestem a választ a kutatási kérdéseimre, hanem egyetlen eset mélyreható elemzésével. Ez több szempontból is előnyösnek mutatkozott. A területet alaposabban sikerült megismernem, és a lakosokkal személyes kapcsolatokat alakítottam ki. Mivel alapvetően a résztvevők megítélését szerettem volna feltárni a két eszközre vonatkozóan, ezért ebben az esetben több aspektusból is meg tudtam vizsgálni a kérdést, és mélyelemzést tudtam végezni. Ugyanazon a területen tudtam megvalósítani a résztvevő megfigyelést, a dokumentumok (jegyzőkönyvek, sajtómegjelenések) elemzését, az interjúkat és a fókuszcsoporthoz vizsgálatot is, így a kutatás több lábon állt, az eredményeket több eszközzel tudtam alátámasztani, illetve ellenőrizni.

Az eset földolgozásához a 1. ábrán látható adatgyűjtési eszközöket alkalmaztam.

1. ábra Az empirikus kutatás során alkalmazott adatgyűjtési módszerek

A kutatásban több különböző kvalitatív módszer alkalmaztam, amely lehetővé tette számomra az elemzés sokoldalúságát és a feltárás megfelelő mélységét is. Így a módszerek egymást kiegészítve alátámasztják a kutatási eredmények érvényességét és megbízhatóságát. A különböző adatgyűjtési módszerekkel nyert adatok elemzése során ellenőrizhetők és jobban körüljárhatók a levont következtetések és megállapítások

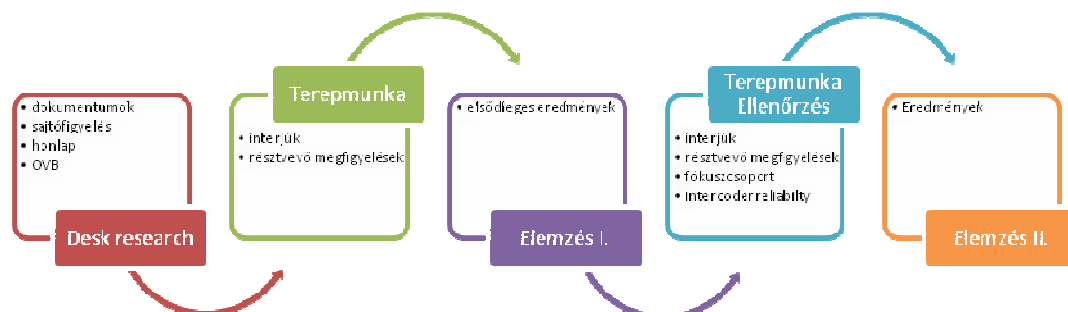
Az empirikus kutatás felépítése

A kutatásom a következő lépésekből állt.

1. A vizsgálandó eset meghatározása
2. Desk research: kapcsolódó dokumentumok begyűjtése, sajtófigyelés, internetes források
3. Terepmunka első szakasza: félig strukturált interjúk és résztvevő megfigyelések elvégzése
4. Elsődleges elemzés
5. Az elsődleges elemzés eredményeinek ellenőrzése, a minta kibővítése további interjúkkal és fókuszcsoporttal
6. Végző elemzés, kutatási eredmények meghatározása

A kutatás e szakaszainak folyamatát szemlélteti a következő ábra:

2. ábra A kutatás lépései

Mint az 2. ábrából is látható, a kutatás során törekedtem a folytonos visszacsatolásra és az eredmények és az alkalmazott módszerek rugalmas összehangolására. A minta meghatározásában is az elmélet épülésének szakaszaihoz alkalmazkodtam.

A kvalitatív kutatás elemzésének módszere

A terepmunka során begyűjtött adatokat, az interjúk rögzített és legepelt szövegét a megalapozott elmélet (grounded theory) alapján elemeztem. A továbbiakban röviden bemutatom az elmélet lényegét és az elemzés menetét, majd áttérek az eredmények ismertetésére. A megalapozott elmélet (grounded theory) lényege, hogy a szöveget a legkisebb egységeire bontja le a kutató a kódolási folyamat során, és ezekből a szövegmozaikokból építi föl az elméletet (Glaser – Strauss, 1967). A folyamat jellemzője a folytonos összehasonlítás, ellenőrzés és visszacsatolás. A folyamatos összehasonlítás biztosítja, hogy a szövegegységekből felépített elmélet konzisztens és megalapozott. A folyamat három fázisa különböztethető meg: a nyílt kódolás, az axiális kódolás és a szelektív kódolás (Strauss – Corbin, 1998). A megalapozott elmélet irodalmában erre vonatkozóan többféle megközelítés is létezik (Kucsera, 2008).

Az elemzés folyamatát a nyílt kódolás fáziséval kezdtem. Ennek során határozhatók meg azok a kódok, amelyek a szövegben megjelenő témákat jelképezik. A nyílt kódolási folyamat során az elmélet eredeti megközelítésében (Glaser – Strauss, 1967) a kutató csak a szövegre hagyatkozik, és az abban megbúvó tartalmakat elemzi, félretéve a szakirodalomban feltárt

összefüggéseket. A későbbi megközelítések (Charmaz, 2006) már megengedőbbek a szakirodalmi előzmények „begyűrűzésével” kapcsolatban, és az elemző szubjektumának is nagyobb teret engednek. Magam részéről az elemzőnek nagyobb rugalmasságot biztosító Charmaz (2006)-féle megközelítést alkalmaztam. Mivel félig strukturált interjúk elemzéséről volt szó, és ezekben konkrét kérdések szerepeltek, melyeket az irodalom alapján fogalmaztam meg, nem zártam ki azokat a kódokat sem, amelyek ezekre az előzményekre támaszkodtak (pl. competence), de leggyakrabban a szövegben előforduló szavak, illetve kifejezések lettek a kódok (pl. befolyásolták). Ez az elemzés első lépése, a szövegmozaikok megalkotása, vagyis a szövegfolyam feldarabolása. Az ezt követő lépésekben kezdődik meg az építés szakasza. Az építkezés első lépéseként a kialakított kódrendszer felülvizsgálatát végeztem, összehasonlítva a szövegrészletekben megjelenő tartalmakat. Ennek alapján kódok összevonására, megszüntetésére vagy átnevezésre is sor került. Például az „öreges” és „cigányok” kódot, melyet a nyílt kódolás során alkalmaztam megszüntettem, és a többi tematikus kód alá rendeztem, például „cigányok a közmeghallgatáson” vagy „öreges a népszavazáson”. Ezen építési szakaszban kezdtem a kódokat csoportokba rendezni és egy hierarchiát felépíteni. A csoportokat már nevezhetjük kategóriáknak. Ezek elnevezései már absztrakciók voltak, és a tartalom analitikus értelmezéséből származtak, nem az interjúk szóhasználatából, pl. hulladékoknál az „infrastrukturális ellátottság hiányosságai”. A csoportosítási folyamat eredményeként alakult ki az az 5 főkategória, amely a teljes szövegállomány bevonásával fejezte ki a kialakult elmélet lényegét. Ezek a döntés, demokrácia, részvételi eszközök, hulladék és a történet nevet viselték. A főkategóriák minden kódolt szövegrészt lefednek, egymástól függetlenek, és jól tükrözik a mondanivalót (Tuler–Webler, 1999).

A megalapozott elmélet módszertani megközelítésének egyik problémája, amire fel is hívják a figyelmet, az, hogy a kódolás megtöri a szövegfolyamot (Coffey et al, 1996). Ezért ugyan az elméletépítésben a szövegrészletekből való építkezés egy megalapozott elmélet következetes felépítését teszi lehetővé, mindazonáltal a szövegen belüli összefüggések rendszerét megtöri. Ezeket az interjúban átívelő összefüggéseket próbáltam az interjú-összefoglalók elkészítésével és használatával megőrizni.

A megalapozott elmélet nemcsak egy elemzési módszer, hanem a minta meghatározására is kihat, hiszen az elemzési folyamat, az elméletalkotás és az adatgyűjtés egymásra kölcsönösen ható lépések folyamatát jelenti, és ezek folytonos összehasonlításán alapul (constant comparison). Ezért az elmélet alakulása és az adatgyűjtés fázisai párhuzamosan is és egymás utániságban is követik egymást kutatás folyamán.

A módszerválasztás indoklása

Jelen kutatásban a megalapozott elmélet alkalmazása többféle indokkal támasztható alá. Ezek az alábbiak:

- Kontextus és a tárgy nem választható el egymástól
- A kutatási kérdéseim csak kvalitatív eszközökkel kutathatók
- A kutatás tárgya jól körülhatárolható
- A megbízhatóság érdekében többféle információforrás felhasználása szükséges (dokumentumok, résztvevő megfigyelés, interjúk, fókuszcsoport), melyet a megalapozott elmélet jól tud kezelni
- Több kutatási kérdés megválaszolására is lehetőség nyílt. Eredetileg a népszavazás témája miatt kerestem fel az helyszínt, de a közmeghallgatások témájában is több kutatási kérdésemre választ kaphattam
- A kutatási kérdések alapvetően feltáró kutatást feltételeznek. Az irodalomban korábbi tapasztalatok nem találhatók, vagy térben és időben jelentősen eltérnek a jelenlegi kutatás témájától. A nyugat-európai és főként amerikai részvételi tapasztalatok a magyar társadalomban fellelhető sajátosságokkal nehezen rokoníthatók
- Néhány grounded theory-n alapuló kutatás fontos előzménynek tekinthető. Ezek eredményeinek értékelése a kutatás eredményeivel való összevetése mindenképpen indokolt
- Az interjúkból származó tartalmak legmélyebb és legalaposabb szisztematikus feltárása, a téma mélyebb rétegeinek elérése a cél
- A népszavazás értékelésének mélyebb dimenziói a kutatás legfontosabb kérdései. Mivel alapvető megközelítésem a lakosok véleményén alapuló értékelés, ezért szeretném magamat függetleníteni az elméleti ismereteimtől, és pusztán az empíriából vett értékelést felépíteni. Ehhez a legalkalmasabb módszer a megalapozott elmélet
- Nagyon érdekes tapasztalat és a módszerválasztás egyik kiindulópontja, hogy a méltányosság és a kompetencia, melyek a szakirodalomban alapkritériumként meghatározóak, a magyar esetben nem, vagy csak említés szintjén jelentek meg. Éppen ezért, mivel az irodalomelemzés alapján megfogalmazott kutatási kérdésekben szereplő fogalmak egyáltalán nem jelentek meg a lakosok értékelésében, fontosnak tartottam a megalapozott elmélet alkalmazását, mert feltételezhető, hogy az elméleti felvetésektől alapvetően eltérő értékek jelenhetnek meg az empíriában.

Megbízhatóság és érvényesség

A felépített elmélet, amelyet a félig strukturált interjú szövegeken alapultak később a fókuszcsoport és a további interjúk eredményeivel egészítettem ki.

A megbízhatóság biztosítása miatt egy kutatótársam is elvégezte a kódolást az általam felállított kódrendszerrel, a nyílt kódolási szakaszt követően, amikor már kialakultak a kódok. Az általa elvégzett kódolás 92%-ban egyezett a saját kódolásommal. Elemzésem megbízhatóságát ezáltal teszteltem (intercoder reliability). A fogalmi/konstruktív/szerkezeti érvényesség (construct validity) érdekében többféle információforrás felhasználása történt (dokumentumok, résztvevő megfigyelés, interjúk, fókuszcsoport). A különböző forrásokból nyert adatok így ellenőrizhetők és összevethetők.

Az értekezés eredményei

Az kialakult elméletben a következő témakörök jelentek meg. A hulladékkal kapcsolatos problémák és megoldási lehetőségek jelentették az egyik nagy csoportot. A másik csoportot összefoglalóan demokráciának neveztem el, bár a demokrácia szó a kutatás során mindössze egyetlen interjúalany szájából hangzott el. A társadalmi részvételt a hulladékgazdálkodási döntésekben azonban alapvetően e két csoportba gyűjthető vélemények adták. Ezek megjelenését mutatja be a 3. ábra.

3. ábra Társadalmi részvétel a hulladékgazdálkodási döntéshozatalban témájának meghatározó elemei az elemzésben

A demokrácia témakörén belül a legnagyobb és meghatározó kategória a részvételi eszközök értékelése volt, ide tartozott a népszavazás és a közmeghallgatás elemzésén kívül az egyéb eszközök értékelése is, mint pl. a személyes kapcsolattartás. A képviseleti és részvételi

demokrácia témáját is érintették a résztvevői vélemények bár ezeket nem nevezték nevükön egyetlen esetben sem. A harmadik legfontosabb témakör a döntés értékelése volt, amelynek során a döntés elfogadottságáról, a kompromisszumról és a részvételi eszközök döntésre gyakorolt hatásáról volt szó részletesebben.

Az egyes témakörök legfontosabb eredményeit mutatom be a következőkben.

Hulladékgazdálkodás

A hulladékkal összefüggő problémák két téma köré csoportosíthatók: az infrastrukturális ellátottság hiányosságai (szállítás gyakorisága, konténerek, speciális hulladékok gyűjtése nem megoldott) és a viselkedésbeli problémák (illegális lerakás, cigányok viselkedése). Az infrastrukturális ellátottságot a hulladékgyűjtő pontok kialakítása a legtöbb interjúalany szerint javítaná. A viselkedés változását pedig a hulladékgyűjtő pontok nevelő szerepén keresztül tudná megváltoztatni. Nevelő szerepet sokkal inkább a létesítmények üzemeltetésének tulajdonítanak, mint a részvételi folyamatnak magának, vagyis az aláírásgyűjtésnek, kampányolásnak, közmeghallgatásoknak és a szavazásnak együttesen. Így a hulladékos tanulás eszköze szerintük leginkább a kialakuló gyakorlat lehet, vagy tapasztalati úton sajátítható el. A részvételi folyamat hulladékos tudásra gyakorolt hatását alig ismerték el, egyedül a probléma megfogalmazása és felismerése volt konkrét eredmény.

Arra a kutatási kérdésekre tehát, hogy a részvételi folyamatnak milyen hatása volt a hulladékos tudásra, és annak a szintje növekedett-e, a következő válasz rajzolódott ki. A tudás szintjének növekedését nem a részvételi folyamatról várják a helyiek, hanem a tanulást sokkal inkább a hulladékgyűjtő pontok működtetésével hozták kapcsolatba, és leginkább a gyakorlattól várják a tanulást, és magának a létesítménynek tulajdonítanak némi nevelő szerepet. Másrésztől többen a nevelés/átnevelés szavakat használták a hulladékos tanulás kapcsán, amely nem aktív tanulási folyamatról, hanem külső szereplő által lefolytatott folyamatról árulkodik. Ebben az esetben a nevelő a képviselőtestület és a polgármester lehet. A részvételi folyamat (aláírásgyűjtés/népszavazás) hatását a hulladékos tanulási folyamatra szinte senki nem ismerte el, az általános vélekedés az volt, hogy ugyan többet beszéltek róla ennek hatására, de ez az érdeklődés hamar elmúlt, ahogyan a folyamat véget ért.

Több hulladékos problémával is összefüggésbe hozzák a romákat (illegális lerakás, konténerek nem megfelelő használata), mivel azonban a részvételi intézményekben nem vesznek részt, így a problémák megoldására ezek a közösségi részvételi eszközök, úgy tűnik, nem alkalmasak, mert a problémák legfontosabb érintettjei kimaradnak a folyamatokból. Így a tájékoztatásból és a véleménynyilvánítás formáiból is.

Méltányosság, hátrányos helyzetű csoportok

A kutatás fontos eredményei közé tartozik, hogy a társadalmi részvétel szempontjából két hátrányos helyzetű csoport rajzolódott ki a vizsgált esettanulmányban, az idősek és a cigányok csoportja. Mindkét csoportra jellemző, hogy a társadalmi részvételi folyamatokból különböző mértékben, de kiszorulnak és így a véleményük nem jelenik meg. A méltányosság kérdése tehát jól vizsgálható volt a hátrányos helyzetű csoportok részvételi intézményekben való megjelenésével.

Érdekes, hogy míg a közmeghallgatáson egyik hátrányos helyzetű csoport sem vesz részt, addig a népszavazáson mindkét kisebbségből részt vettek, bár ennek a pontos számát nem tudjuk. A méltányosság szempontjai a népszavazáson jobban érvényesülnek tehát, mint a közmeghallgatáson. A személyes kapcsolattartás pedig, ami a faluban az egyik legfontosabb tájékoztatási és véleménynyilvánítási forma egyáltalán nem tekinthető méltányosnak. Ebből a romák teljesen ki is szorulnak.

Mindkét hátrányos helyzetű csoport esetén felmerül, hogy míg a tájékoztatás formáiból szinte teljesen kimaradnak (közmeghallgatás, személyes kapcsolattartás), addig a népszavazáson nagy arányban vesznek részt. Itt felvetődik a népszavazásnak az az elmélet által is említett problematikája, hogy a tájékozatlan csoportok kapnak döntési lehetőséget (Fiorino, 1990).

A közmeghallgatás értékelése

Bár több interjúban felmerült a véleménynyilvánítás lehetősége a közmeghallgatáson és a kommunikáció is, az összes beszélgetésben (interjúk és fókuszcsoport) elhangzó vélemény azonban az volt, hogy az emberek nagy része nem szól hozzá a közmeghallgatáson, és nem nyilvánít véleményt. Ennek okát legtöbbször abban látták, hogy az emberek nyilvánosan, ötven ember előtt nem szeretnek beszélni, még ilyen kistelepeken sem. A résztvevők szerint a közmeghallgatáson elhangzott vélemények nem a többség véleményét fejezik ki, hanem néhány hangadó által alakított álláspontokat tükröznek. A közmeghallgatás tájékoztatási funkcióját azonban mindannyian hangsúlyozták, innen lehet értesülni a falu ügyeiről, és az önkormányzatnak – a képviselőtestületi üléssel együtt – ez a hivatalos tájékoztatási fóruma.

Az interjúszövegekben a vita hangsúlyos momentum volt. Bár sokak szerint fontos a vita, mégsem jelöltek meg olyan fórumot, ahol le tud zajlani, legfeljebb a helyi kocsmában vagy bolt előtt. A közmeghallgatásokat nem jellemezték vitafórumként, legfeljebb „parttalan vita” kifejezéssel illették. A közmeghallgatás legfontosabb hibájaként vagy hiányosságaként az érdeklődés hiányát jelölték meg a résztvevők.

A közmeghallgatáson a hátrányos helyzetű csoportok (romák és idősek) részvétele az interjúalanyok szerint nagyon alacsony, tehát a méltányosság szempontjai itt nem érvényesülnek.

A kutatási kérdések között szerepelt, hogy a hatalmi viszonyok a közmeghallgatáson hogyan jelentek meg. Erre a jegyzőkönyvek elemzése adott választ. A közmeghallgatási jegyzőkönyvek fő jellemzője, hogy nem szó szerinti leiratok, hanem a jegyzőkönyv készítője által összefoglalt tartalmúak. Ezekben részletesen szerepel a polgármester tájékoztatója, de a lakossági vélemények csak tömören összefoglalva jelennek meg, sokszor a felszólalók neve sem derül ki. Ez szerintem azt tükrözi, hogy a falu vezetése számára maga a vita és az abban elhangzottak nem jelentenek fontos információkat, így hatásuk a testület tevékenységére is csak benyomásszerű lehet. A közmeghallgatás hatása a döntésre az eredmények alapján nem látszik meghatározónak.

Népszavazás értékelése

A résztvevők véleménye alapján kijelenthető, hogy magát a hulladékgyűjtő pontoknak a kérdését még a közvetlen érintettek sem tartották annyira fontosnak vagy nagy problémának, hogy arról népszavazást kelljen tartani. Ugyanakkor meghatározó volt az a vélemény, hogy a népszavazás hivatalos lebonyolításában rejlő előnyök kiemelt szerepet játszottak az eszköz kiválasztásában. A döntés értékelésekor is megjelent az a vélemény, hogy a népszavazás hivatalos eljárásmenete a döntésre gyakorolt hatását nagyban meghatározta.

A népszavazással kapcsolatban a következő jellemző szóhasználatot éltek az interjúalanyok: „hiteles”, „hivatalos”, „titkos”, „többség véleményét tükrözi”, „igazságos”, „reális képet ad”, „konfliktust szül”. A jellemző tulajdonságok között megjelent a népszavazás szakirodalomból ismert problémája is: az „igen” és „nem” válaszok tömörsége (Fiorino, 1990). Ennek az előnyös tulajdonságait is hangsúlyozták egyes szereplők.

Ezen nézőpont szerint azért is volt szükség a népszavazásra, mert így a két egymásnak teljesen ellentétes álláspont között születhet valamilyen döntés. Ezzel az interjúalanyok azt nyilvánították ki, hogy szerintük a két véglet között kellett választani, tehát a kezdeményezők teljes elutasítása (NEM) és a Hivatal IGEN-je között, vagyis a hulladékgyűjtő pontok kérdése leegyszerűsödött egy „igen-nem” eldöntendő kérdéssé. Világos, hogy a kompromisszum kialakítására vagy keresésére a népszavazás nem alkalmas. Aki nem tudott dönteni a két véglet között, az esetleg nem is vett részt a szavazáson.

Az **egyéni érdekek** kategória olyan gyűjtőfogalomként alakult a népszavazás jellemzésében, ami azt tükrözte, hogy a népszavazás a kezdeményezők személyes ügye volt. A népszavazás

témáján belül ennek a kategóriának volt a legnagyobb megjelenése, a kódok számát és a hivatkozások számát tekintve is. Az egyéni érdekek megjelenése a népszavazás jellemzésének leggazdagabb témája volt. A résztvevők által használt kifejezések nemcsak a személyes jellegét tükrözik a kezdeményezésnek, hanem szinte a lerakó elleni harcként állítják be az.

Az egyéni érdekek megjelenésének egy másik fontos tényezője, amelyre szintén többen kitértek, hogy az embereket meggyőzték, „befolyásolták” a kezdeményezők. Mindezek mellett sokan elismerték, hogy a tájékoztatásban az aláírásgyűjtők játszották a legnagyobb szerepet, és azok, akik nem járnak közmeghallgatásra, tőlük tájékozódtak a hulladékgyűjtő pontokról. Ez a hivatalos tájékoztatás hiányosságaira is felhívja a figyelmet.

Azt mindenki elismerte, hogy a viszonylag magas részvételi arány egyedül a kezdeményezők munkájának köszönhető. A személyes megkeresést nagyon hatékony eszköznek tartották arra, hogy bevonják az embereket, és a szavazáson való részvételre buzdítsák őket. A távolmaradás magyarázatára nagyon különböző vélemények jelentek meg. Egyrészt az érdeklődés hiányával magyarázták, másrészt azzal is, hogy voltak, akik nem tudták eldönteni, mire szavazzanak. A testületi tagok és a polgármester egyértelműen a létesítményt támogatókat tekintették távolmaradóknak.

Egy igen ellentmondásos kérdés, hogy a népszavazást valódi döntési lehetőségként értékelik-e a résztvevők (döntés vagy véleménynyilvánítás). Ezzel kapcsolatosan az állítások azt tükrözik, hogy nem valódi döntést, inkább véleménynyilvánítási formát látnak az emberek a népszavazásban.

A részvételi folyamat azért indulhatott el és lehetett eredményes, mert egy vezető személyiség irányította a folyamatokat, akinek ehhez megvolt a személyes elköteleződése, és az embereket személyes buzdítással motiválta. Ez a vélemény a népszavazással kapcsolatban is hangsúlyos volt. Általában a demokráciáról is azt emelték ki azonban, hogy az emberek nem akarnak maguktól, önként részt venni és dönteni, csak akkor, ha erre személyes ráhatással buzdítják őket, amihez szükséges egy személy vagy csoport egyéni érdekeltisége és motiváltsága. Az érdeklődés hiányából a lakosok csak akkor mozdulnak ki, ha személyes érdekük fűződik hozzá, vagy valaki más, akinek elfogadják szavát, személyes érdekből erre biztatja őket.

Nagyon érdekes tapasztalata volt a fókuszcsoporthoz, hogy a népszavazás legfontosabb tulajdonságaként azt emelték ki a résztvevők, hogy a szavazásnak milyen hatása volt a közösség életére. Ennek egyrészt a negatív oldalát hangsúlyozták, miszerint a népszavazás konfliktust szült, és ellentéteket generált a csoportok között. Ennek pozitív oldalát is kiemelték, hogy összehozta a közösséget és felpezsdítette a közéletet. A

népszavazás előnyös tulajdonságait nagyon nehezen szedték össze, elsőször nem is találtak ilyet. A döntéshozatal helyett itt is a véleménynyilvánítás jelent meg. Ezek az eredmények azonban összevágtnak sajtát korábbi kutatási tapasztalataimmal is (Kiss, 2006). Korábbi hulladékos népszavazások esetében is a népszavazás és az annak során kialakuló konfliktus legfontosabb hozadéka a közösségi élet felporzsdítése volt.

A döntés értékelése

A résztvevők véleménye szerint a népszavazás hatással van a döntésre, de csak formálja azt, a lakosság akarata egy az egyben nem érvényesül. Ez abban is megnyilvánult, hogy a népszavazást nem mint döntési lehetőséget, hanem véleménynyilvánítási formát értékelték. Ez ugyanúgy megfogalmazódik lakosság és a döntéshozók részéről is.

Láthatóan nagyon szoros az összefüggés a négy tényező között, hogy a résztvevők szerint ki hozta meg a döntést, a népszavazás eredményének milyen hatást tulajdonítanak a döntésre, azt mennyire tartják kompromisszumnak és ezek mind meghatározzák a döntés elfogadottságának megítélését is.

A kutatás másik fontos eredménye, hogy a lakosok valódi döntési hatalommal nem rendelkeztek a népszavazás kapcsán saját megítélésük szerint.

- Egyrészt a lakosok maguk is csak véleménynyilvánítási formának tekintik a népszavazást és nem körvonalazódik annak az igénye, hogy a döntést teljes mértékben ők hozhassák meg, hanem csak befolyásolni szeretnék azt azzal, hogy kinyilvánítják a véleményüket.
- A döntéshozók fontosnak tartják a lakosok véleményét, de csak egy hivatalos, törvényben rögzített következményekkel járó részvételi forma tudja biztosítani, hogy megváltoztassák a döntésüket.
- Egy már meghozott döntés utólagos véleményezéséről volt szó, ahol valódi alternatívák között már nem lehetett választani csak a teljes elvetésről vagy megvalósításról. Az alternatívák megvitatására nem volt megfelelő fórum.
- A népszavazás ugyan érvénytelen volt, de hatását a döntésre a résztvevők legnagyobb része elismerte. A döntéssel kapcsolatban a kompromisszum fogalma is felmerült, de ezzel kapcsolatban nincsen teljes egyetértés, bár kétségtelen, hogy a népszavazás két pólusa közötti „köztes megoldás” született.
- Mivel a népszavazás eredménye hatással volt a döntésre, így a döntés elfogadottságát szinte mindenki elismerte a lakosság és a döntéshozók részéről is.

Bár a népszavazás nem jelentett valódi döntési hatalmat a lakosok számára a döntés

befolyásolására azonban alkalmas eszköznek bizonyult, hiszen azt mindenki elismerte, hogy a népszavazás eredményének hatása volt a döntésre.

Összegzés

A szakirodalmi áttekintésekor kirajzolódott, hogy a részvételi irodalom elméletében a méltányosság és a kompetencia voltak a két legfontosabb értékelési kritérium a részvételi folyamatok esetében (Webler, 1995). A kompetencia, ami a döntéshozatalhoz szükséges tudás megszerzése és a döntéshozatal képessége, az elemzett esettanulmányban nem jelent meg. A részvételi folyamatban résztvevők egyáltalán nem említették a kompetencia szükségességét a döntéshozatalhoz. Sőt, a beszélgetések során a téma nem is került bele a beszélgetés folyamatába. Egyetlen interjúalany esetében sikerült a kompetenciával kapcsolatos véleményét megtudni. Ez az egyetlen vélemény is azt tükrözte, hogy nem is tartotta relevánsnak a kérdésfeltevést sem.

A kutatás egyik fontos eredményének tekinthető tehát, hogy a szakirodalommal ellentétben a vizsgált esettanulmányban a résztvevők számára a kompetencia témája egyáltalán nem merült fel, mint a részvételi folyamatok értékelésének szempontja.

A méltányosság, amely a Webler (1995) elméletének másik metakritériuma, azonban fontos összetevője az esetnek. A méltányosság szempontjai a hátrányos helyzetű csoportok részvételi folyamatokban való megjelenését befolyásolták, amely az elemzés során kiemelkedőnek bizonyult. A hátrányos helyzetű csoportok részvétele alapján a különböző részvételi eszközök egészen eltérő képet mutatnak. Egyértelműen látszik, hogy a népszavazás a mindkét megjelenő hátrányos helyzetű csoport (idősek és cigányok) számára egyenlő mértékben biztosítja a részvételt. A közmeghallgatáson (bár a vélemények torzítanak) úgy látszott, ezek a csoportok nem vesznek részt, bár a romák esetén ezt a résztvevő megfigyelés részben cáfolta. A személyes kapcsolattartás pedig, amelyet a résztvevők a leghatékonyabbnak és nagyon fontosnak tartottak, a legkevésbé sem méltányos, hiszen ebből a romák, és más csoportok is teljes mértékben kimaradnak. A népszavazás esetében tehát a méltányosság, vagyis hogy „mindenki részt vehet” fontos, az érintettek által elvárt értékelési szempont, amelynek a népszavazás eleget is tett.

A hatalmi helyzetek megjelenése a közmeghallgatáson általában a szakirodalomhoz hasonló. A döntéshozók számára a vitában elhangzó érvek, a lakosok véleménye érdemben nem épül be a döntéshozatal folyamatába, ennek érdemi fóruma nincsen. Erről a közmeghallgatási jegyzőkönyvek is tanúskodnak. Az egyes szóhasználatok az interjúkban, mint a „nevelés”,

„diktatórikus demokrácia” is ezt a paternalista szemléletet erősítik.

A népszavazással kapcsolatosan legszembetűnőbb sajátossága a vizsgált esetnek a kezdeményezők személyes érdekeltsége. Az egyéni érdekek megjelenése a részvételi folyamatban meghatározta a népszavazás értékelését. A legfontosabb szempont a résztvevők értékelésében a kezdeményezés személyes jellege volt.

A hulladékos problémák közül az infrastrukturális hiányosságokra és a viselkedési problémákra hívták fel a figyelmet. Érdekes következtetés, hogy a hulladékos problémák megoldási lehetőségeként a tervezett létesítményeket tekintették szinte kizárólagos eszköznek, emellett érdemi alternatívaként csak a bírságolás jelent meg. Mindkét megoldási lehetőség azonban jelentős ellenállásba ütközik, mint azt a szavazás is bizonyítja. Én azonban sokkal fontosabbnak látom a társadalmi párbeszéd kialakítását ezekről a problémákról. A lakosok tájékozatlansága és az infrastruktúra hiánya együttesen a problémák és az ezzel kapcsolatos társadalmi konfliktusok fokozódását vetítheti előre (Petts, 2001).

Az elemzés egyik legfontosabb tanulsága számomra, hogy a résztvevők alapvetően alacsonyabbra értékelik a részvételi eszközöket, mint az a szakirodalomban megjelenik (Arstein, 1969). A magyarországi tapasztalatok értékelésében a közmeghallgatást a konzultáció, a népszavazást pedig az átadott döntési hatalom szintjének feleltették meg a részvételi létrán. Az esettanulmány elemzése során azonban az látszik körvonalazódni, hogy a résztvevők a közmeghallgatásnak a tájékoztatási, míg a népszavazásnak a véleménynyilvánítási funkcióját hangsúlyozzák. A döntési lehetőséget a résztvevők kevésbé keresték az eset kapcsán, mint a véleménynyilvánítás lehetőségét. Az arsteini létrán tehát a tájékoztatás és konzultáció fokozatát igyekeztek megcélozni. Számomra ez felveti azt a kérdést, hogy vajon miért nem akartak valójában dönteni az ügyben. Bár szóban többen is megfogalmazták, hogy dönteni a lakosoknak kellene, mégis a véleménynyilvánításé volt a fontosabb szerep.

Véleményem szerint a demokrácia tanulásában még nem másztuk meg azt a bizonyos létrát. Még nem tartjuk igazán fontosnak azt, hogy a minket érintő kérdésekben valódi döntési lehetőséggel rendelkezünk. Talán a demokráciának még nem értük el azt a szintjét, amikor már azt is fontosnak tartjuk, hogy a környezeti kérdésekben tájékozottan és kompetenciával tudjunk dönteni. És még mindig csak utólag döntünk, félinformációk alapján, olyan kérdésekben, amelyek a hulladékgazdálkodás prioritási sorrendjében csupán legalul szerepelnek.

Főbb hivatkozások

Arnstein, S. (1969): A ladder of citizen participation. *Journal of the American Institute of Planners*, Vol. 35, No.4, pp. 216-224.

Charmaz, K.(2006): *Constructing Grounded Theory: A Practical Guide Through Qualitative Analysis*, SAGE.

Chess, C. – Purcell, K.(1999): Public participation and the environment: do we know what works? *Environmental Science & Technology* Vol. 33, No. 16, pp. 2685-2692.

Coffey, A. – Holbrook, B. – Atkinson, P. (1996): Qualitative Data Analysis: Technologies and Representations', *Sociological Research Online*, vol. 1, no. 1, <http://www.socresonline.org.uk/1/1/4.html>. letöltve 2013. 02.22.

Fiorino, D. J. (1990): Citizen participation and environmental risk: A survey of institutional mechanisms. *Science, Technology, & Human Values* Vol 15, No. 2, pp. 226-243.

Glaser, B. G. – Strauss, A. L. (1967): *The Discovery of Grounded Theory: Strategies for Qualitative Research*. Chicago, Aldine.

Héra G. – Ligeti Gy. (2006): *Módszertan. Bevezetés a társadalmi jelenségek kutatásába*. Osiris Kiadó, Budapest.

Kemp, R. (1985): Planning, public hearings, and the politics of discourse. In: Forester, J. ed.: *Critical Theory and Public Life*, MIT Press, pp. 177-201.

Kiss G. (2006): Civil szervezetek szerepe egy környezeti konfliktusban. *Civil Szemle* III. évf. 2. szám, pp.51-64.

Köztisztasági Egyesülés (2010): *A települési hulladék kezelésének jellemző költségviszonyai, a szolgáltatás gazdasági összefüggései a közszolgáltatók szemszögéből*. Kézirat, Budapest.

Kucsera, Cs. (2008): *Megalapozott elmélet: egy módszertan fejlődéstörténete*. *Szociológiai Szemle* Vol. 18., No.3, p. 92–108.

Lányi G. – Persányi M. (1993): A hazai hulladékkonfliktusok néhány sajátossága. *Környezet és fejlődés*, III. évfolyam, 10-12. szám.

Petts, J. (2001): Evaluating the Effectiveness of Deliberative Processes: Waste Management Case-studies, *Journal of Environmental Planning and Management*, 44:2, 207-226.

Phare – KvVM (2008): *Települési Szilárdhulladék-lerakók Országos Felmérése*. Végleges

Jelentés. Phare – Környezetvédelmi és Vízügyi Minisztérium.

Rosener, J. B. (1981): User-oriented evaluation: a new way to view citizen participation. *The Journal of Applied Behavioral Science*, Vol. 17, No. 4, pp. 583-596.

Rowe, G. – Marsh, R. – Frewer, L. J. (2004): Evaluation of a deliberative conference. *Science, Technology and Human Values*, Vol. 29, No. 1, pp. 88-121.

Stern, P. C. – Fineberg, H. V. eds. (1996): *Understanding risk. Informing decisions in democratic society*. National Academy Press, Washington D. C.

Strauss, A. L. – Corbin, J. M. (1998): *Basics of Qualitative Research: Techniques and Procedures for Developing Grounded Theory*, 2nd Edition, SAGE.

Szántó R. (2008): *Telepítési döntések – telepítési konfliktusok*. Ph.D. értekezés, Budapesti Corvinus Egyetem, Gazdálkodástani Doktori Iskola, Budapest, 176 p.

Szirmai V. – Baráth G. – Molnár B. – Szépvölgyi Á. (2005): Kinek az érdeke a társadalmi részvétel környezetvédelmi ügyekben? *ÖKO/Ökológia – Környezetgazdálkodás – Társadalom*, 13. évf., 1-2. szám, pp. 46-64.

Szirmai V. (1996): *Társadalmi-környezetvédelmi konfliktusok Magyarországon*. *ÖKO/Ökológia – Környezetgazdálkodás – Társadalom*, 7. évf., 3-4. szám, pp. 25-39.

Tuler, S. – Webler, T. (1999): Voices from the forest: what participants expect of a public participation process. *Society and Natural Resources*, 12, pp. 437-453.

Vári A. – Ereifej, L. – Ferencz Z. (2008): *A Víz Keretirányelv bevezetése Magyarországon: mintaprojekt a Felső-Tisza Régióban*. *Társadalomkutatás* 26. évf., 2. szám, pp. 185-207.

Webler, T. – Renn, O. (1995): *A Brief Primer on Participation: Philosophy and Practice*. In: Renn, O. – Webler, T. – Wiedemann, P. eds.: *Fairness and competence in citizen participation: evaluating models for environmental discourse*. London: Kluwer Academic Publishers, pp. 17-34.

Webler, T. – Tuler, S. – Krueger, R. (2001): What is a good public participation process? Five perspective from the public. *Environmental Management*, Vol. 27, No. 3, pp. 435-450.

Webler, T. (1995): 'Right' discourse in citizen participation: an evaluative yardstick. In: Renn, O. – Webler, T. – Wiedemann, P. eds.: *Fairness and competence in citizen participation: evaluating models for environmental discourse*. London: Kluwer Academic Publishers, pp. 35–86.

A témakörrel kapcsolatos saját publikációk jegyzéke.

Könyvfejezet:

Kiss Gabriella (2012): A társadalmi részvétel tapasztalatai környezeti döntésekben Magyarországon. In: Marjainé Szerényi Zs – Podruzsik Sz. (szerk.): Fenntartható fejlődés, élhető régió, települési táj 2. kötet, Budapesti Corvinus Egyetem, 2012, 161-180.

Kerekes Sándor - **Kiss Gabriella** - Luda Szilvia (2006): A hulladékgazdálkodási és szennyvízkezelési infrastruktúra helyzete Magyarországon a statisztikák tükrében. EU-tanulmányok, Nemzeti Fejlesztési Hivatal, 2006, 745-772.

Kiss Gabriella (2005): NIMBY vagy BANANA? Egy hulladékgazdálkodási beruházás társadalmi megítélése. Átalakulási folyamatok Közép-Európában, Évkönyv, SZE Győr, 2005, 445-455.

Kiss Gabriella (2005): Budapest és agglomerációjának kapcsolatrendszere a hulladékgazdálkodásban. Környezeti Nézőpontok, Tanulmányok a Környezetgazdaságtani és Technológiai Tanszék 15 éves fennállása alkalmából, 2005, 115-123.

Folyóirat, cikk:

Kiss Gabriella (2013): Why should the public participate in environmental decision-making? Theoretical arguments for public participation. Periodica Polytechnica, (közlésre elfogadva).

Kiss Gabriella (2012): Milyen a jó részvétel? Társadalmi részvételi folyamatok értékelése környezeti ügyekben. Társadalomkutatás, Vol 30., No. 4., 370–385, 2012.

Kiss Gabriella (2006): Civil szervezetek szerepe egy környezeti konfliktusban. Civil Szemle III. évf. 2. szám, 2006, 51-64.

Egyéb:

Kiss Gabriella (2004): Budapesti szuburbanizációs folyamatok hatása a hulladékgazdálkodásra. Fiatal Regionalisták IV. országos Konferenciája, Győr.

Baranyi Rita, Dollmayer Petra, Fodor Mátyás, **Kiss Gabriella**, Ottó Krisztina, Pál Csilla, Szabó Gergely 2004: Közösségi részvétel a hulladékgazdálkodási döntéshozatalban. EMLA Alapítvány Budapest, 2004.

Kiss Gabriella (2005): A hulladékgazdálkodási beruházások előtörténete In: dr. Kiss Csaba szerk.: Hulladékgazdálkodási konfliktusok megoldása közösségi részvétellel. EMLA

Környezeti Menedzsment és Jog Egyesület, Budapest 2005, 7-24.

Kiss Gabriella – Pál Gabriella (2006): Környezetgazdaságtan. Egyetemi jegyzet, Széchenyi Egyetem, Universitas Kht, Győr, 2006, 100.